

Juryrapport Amy van Markenprijs 2014

Het is dit jaar de vijfde keer dat de Stichting Leonora Christina een voortreffelijke vertaling in het Nederlands van een Scandinavisch boek bekroont met de Amy van Markenvertaalprijs. Het doet de jury genoegen om kenbaar te maken dat de prijs dit jaar wordt toegekend aan Annelies van Hees voor haar in 2014 verschenen vertaling van de roman *Niels Lyhne* van de Deense schrijver Jens Peter Jacobsen.

De jury is van mening dat het hier om een uitzonderlijk knappe vertaalprestatie gaat, omdat de vertaalster erin is geslaagd een leesbare vertaling te vervaardigen van het Deense origineel, met behoud van de authentieke sfeer en het poëtische taalgebruik van Jacobsen. Sterker nog: het is een regelrechte sensatie voor alle zintuigen om de Nederlandse vertaling te lezen. Dit is literatuur in optima forma, waarbij de fraai gestileerde zinnen en betoverende adjectiva over elkaar heen buitelen.

Het oorspronkelijke werk dateert uit 1880 en behoort tot de klassiekers uit de Deense literatuur. Hoofdpersoon is Niels Lyhne, wiens leven we van de wieg tot het graf volgen. Er zijn drie terugkerende thema's: het dichterschap, de liefde en de religie. Met al deze aspecten worstelt Niels hevig. Niels is een echte dichter, met een zeer gevoelige ziel, maar hij wordt voortdurend tussen de polen van het praktische en poëtische heen en weer geslingerd. De liefde is al even problematisch. Zijn eerste liefdesrelatie eindigt in een debâcle: zijn geliefde trouwt met een ander. Zijn tweede verliefdheid verloopt al even dramatisch: hij vat hevige gevoelens op voor de echtgenote van zijn beste vriend Erik en begint een affaire met haar. Wanneer Erik mede als gevolg van zijn depressie en alcoholverslaving sterft, is de weg niet vrij voor de twee geliefden. Integendeel, zij worden verteerd door schuldgevoelens en voelen zich gedwongen uit elkaar te gaan. Uiteindelijk neemt het leven van Niels een wending: hij keert terug naar het platteland en trouwt met de eenvoudige Gerda. Met haar wordt hij heel gelukkig en ze krijgen samen een zoon. Het noodlot slaat echter toe: Gerda sterft eerst en daarna de zoon. Het verdriet is immens, en ik citeer uit de vertaling van Annelies van Hees: 'Het bestaan was vermolmd en de inhoud ervan sijpelde zinloos alle kanten op'. Niels neemt vervolgens dienst in het leger, maar raakt gewond en sterft aan zijn verwondingen.

Dan het thema religie: door de gehele roman heen speelt het atheïsme een belangrijke rol. Niels valt van zijn geloof, maar moet toezien hoe zijn vrouw Gerda op haar sterfbed toch haar heil bij het geloof vindt. Daarmee heeft ze Niels in dubbel opzicht in de steek gelaten. Voor zijn zieke zoon bidt Niels weliswaar, maar op het sterfbed van Niels komt er geen dominee aan te pas. Ook de religie vormt dus een permanente worsteling.

Alles draait in deze roman om de hoog verheven gevoelens en diepe emoties die bij de ontwikkeling van Niels als dichter en mens horen. Het wemelt dan ook van de poëtische vergelijkingen, sensitieve adjectiva en krachtige metaforen. De vertaalster is er feilloos in geslaagd die verheven, poëtische sfeer over te brengen in het Nederlands. Wie begint te lezen, wordt als het ware meegezogen in de denk- en leefwereld van Niels en voelt de urgentie van wat hij als jongeman meemaakt en de peilloze diepten die hij ervaart.

Ook de beschrijvingen van de personages rondom Niels zijn treffend. De huisleraar van Niels, Bigum, is bijvoorbeeld een heuse filosoof: ‘Als hij zich in de werken van de grote denkers verdiepte, kwam het hem voor als schreed hij voort tussen een volk van sluimerende gedachtereuzen, die ondergedompeld in het licht van zijn geest ontwaakten en hun kracht kenden’, aldus de vertaling van Annelies van Hees (p. 25). De beschrijving van het uiterlijk van de tante van Niels, juffrouw Edele Lyhne, is al even krachtig: ‘Haar zware, volle haardos was blond met de matte, roodachtige glans die over rijpende tarwe ligt en groeide tot onder haar nek in twee smaller wordende strengen, een beetje lichter dan de rest en flink kroezend (p. 29). Ze mist op het platteland het stadse leven, met name ‘het gevoel dat haar leven hoorbaar wegstierf in de lawaaierige lucht van de grote stad; hier op het platteland heerste een stilte in gedachten, in woorden, in ogen, in alles, zodat je jezelf onophoudelijk en met dezelfde onontkoombare zekerheid hoorde als die waarmee je je een slapeloze nacht het tikken van de klok hoort’ (p. 31). Edele vindt ook het taalgebruik van de plattelanders onuitstaanbaar en nu komt misschien wel een van de treffendste vergelijkingen uit het boek: ‘ze [=de mensen van het platteland] spraken met een rechtschapen karigheid zodat je door hun frasen heen de ribben van de grammatica kon voelen, met een letterlijk gebruik van de woorden als of ze recht uit de kolommen van het woordenboek kwamen’ (p. 31-32, Deense origineel: ‘Selv talte de med en retskaffen Magerhed, saa man kunde føle Grammatikkens Ribbeen gjennem deres Fraser, og med en bogstavelig Anvendelse af Ordene, som om de havde dem frisk fra Kolonnerne i en Ordbog’, ed. Klaus Nielsen, 2008, p. 24).

De ribben van de grammatica – die zijn in elk geval nergens meer te voelen in de vertaling van Annelies van Hees. Nog zo’n fraaie zin over het onbestemde verlangen dat Niels op zeker moment voelt: ‘en dan weer, dan ritselt het van de rozen: het droomland duikt op uit de mist met een gouden nevel over zachte beukenkronen en geurig zomerduister onder het lover dat zich welft over paden waarvan niemand weet waar ze eindigen’ (p. 162). Het draait hier niet om de afzonderlijke woorden van de zin, maar om de kleurrijke adjectiva, de fraaie klankkleuren en de cadans van de zin als geheel. De ribben van de grammatica zijn, als gezegd, volkomen verdwenen.

Dat geldt ook voor de slotzin van het boek, Deze luidt in het Deens: ‘Og endelig døde han da Døden, den vanskelige Død’. Annelies van Hees maakt daarvan: ‘Eindelijk stierf hij toen zijn dood, de moeilijke dood’. De aanpassingen zijn zo subtiel dat je er geen acht op slaat, maar ze komen de leesbaarheid zeer ten goede. Een enkele keer heeft de vertaalster in de ogen van de jury een fractie teveel vrijheid genomen, namelijk wanneer ze ‘de elve dage’ (elf dagen) vertaalt met ‘een dag of tien’ (zie de kritische editie van Klaus Nielsen uit 2008, p. 106 en de Nederlandse vertaling op p. 152). Wilde de vertaalster het welhaast te tragische leven van Niels met een dag bekorten om hem iets eerder uit zijn lijden te verlossen? Het is niet ondenkbaar gelet op zijn tragische levensloop, maar in alle ernst: het is een futiliteit wanneer we de vertaling als geheel beoordelen, waarin talloze, subliem vertaalde zinnen staan. Bij vlagen overtreft de Nederlandse vertaling zelfs het massief klinkende Deense origineel, omdat er een verfrissende Gorteriaanse wind doorheen waait. De liefdesverklaring

van Niels aan mevrouw Boye luidt bijvoorbeeld: ‘Wat hou ik van je, lieve, lieve, in mijn armen, je bent zo lief, ben je zo lief, zo lief?’ (p. 128). Het origineel varieert tussen Søde en god: ‘Hvor jeg elsker dig, du Søde, søde, – i mine Arme du er saa god, er du saa god, saa god?’ (p. 90 ed. 2008). Maar de keuze voor alleen lief klinkt beter in het Nederlands, al was het maar omdat Gorters beroemde vers ‘Zie je ik hou van je’ erin doorklinkt.

Als gezegd: het is de verdienste van de vertaalster dat ze de tekst toegankelijk heeft gemaakt voor een breed publiek, met behoud van de poëtische sfeer van het origineel. Deze vertaling ademt de poëzie van Gorter en Kloos en doet bij vlagen denken aan het proza van Couperus, maar is – we zouden het bijna vergeten – de pennenvrucht van een Deense auteur, die afkomstig was uit een piepklein dorp uit het uiterste noorden van Denemarken, Thisted. Ook daar leefden dus dichterlijke zielen, die wereldliteratuur produceerden.

De jury is van mening dat Annelies van Hees een unieke vertaalprestatie heeft geleverd door een zo moeilijk vertaalbaar boek in het hedendaags Nederlands om te zetten. Dankzij deze nieuwe vertaling is dit meesterwerk uit de Deense literatuur weer beschikbaar en kan een Nederlands publiek genieten van de prachtige, poëtische schrijfstijl van Jacobsen. Het werd al twee keer eerder in het Nederlands vertaald, in 1917 en 1943. Terecht complimenteert Annelies van Hees ook haar voorgangers, met name N. Boelen-Ranneft die het werk in 1943 al eens vertaalde. Die vertaling heeft als bron van inspiratie gefungeerd, maar was duidelijk aan modernisering en vernieuwing toe.

Grote Duitse schrijvers als Thomas Mann en Rainer Maria Rilke staken hun bewondering voor het boek van Jacobsen niet onder stoelen of banken. Rilke schreef bijvoorbeeld dat de lezer van dit boek een groot geluk ervaart en door talrijke verrassingen heengaat als in een droom. Rilke heeft volkomen gelijk. Dat die droom op geen enkele wijze verstoord wordt in de vertaling, maar integendeel aan kracht wint, is te danken aan de professionaliteit van de vertaalster. Als gezegd: de ribben van de grammatica zijn verdwenen, de taal is vloeibaar geworden.

Tot slot wil de jury nog vermelden dat Annelies van Hees ook vele andere vertalingen uit de Deense literatuur op haar naam heeft staan, waaronder *De sprookjes* van Andersen, een bloemlezing Deense poëzie uit de twintigste eeuw en twee romans van Jens Christian Grøndahl. Ze heeft haar leven lang bovendien Deens gedoceerd en de liefde voor de taal en de literatuur van dit land op jongere generaties overgedragen. Wij weten allemaal dat de studie van de Scandinavische talen en culturen, in het bijzonder Noors en Deens, momenteel in zwaar weer verkeert aan de universiteiten. Het is echter dankzij de inspanningen van academisch opgeleide vertalers dat dit soort unieke literatuur ook voor anderen toegankelijk wordt gemaakt. Lees *Niels Lyhne* en besef waarom het zo belangrijk is de Scandinavistiek in de volle breedte gehandhaafd blijft.

Lotte Jensen (voorzitter)

Carla Joustra

Lisette Keustermans